

JOSEPH SCHUMPETER'İN REKABETÇİ DEMOKRASİ MODELİNİ ÇOĞULCULUK BAĞLAMINDA YENİDEN DÜŞÜNMEK

Araştırma Makalesi

Umutcan TARCAN¹

Özet

Avusturyalı ekonomist Joseph Alois Schumpeter, serbest piyasa modelinde öngörülen denetimli rekabet alanının demokrasiye uyarlanabileceğini öne sürmüş, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* isimli eserinde bu uyarlamaya dair temel ilkeleri ortaya koymuştur. Rekabetin yönetim kalitesini arttıracığını ve daha tatminkâr bir toplum yaratacağını iddia eden Schumpeter, serbest, adil ve düzenli seçimlerin bu modelde büyük önem taşıdığını öne sürmüştür.

Schumpeter'in rekabetçi demokrasi modeli, iktidarın faaliyetlerini doğrudan seçmen iradesine eklememesi ve daha verimli seçim süreçleri yaratabilecek kapasitede olsa da temel hak ve özgürlükleri ikincilleştirme ve siyasal gerçekçiliği ortadan kaldırma tehlikesi de taşımaktadır. Çalışmada bu tehlikeler Hollandalı siyaset bilimci Arend Lijphart'ın çoğulculuk ilkeleri bağlamında ele alınmış, rekabetçi demokrasi modeline eleştirel bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arend Lijphart, çoğulculuk, Joseph Schumpeter, rekabetçi demokrasi.

¹ Avukat, Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, umutcantarcan@hotmail.com, ORCID: [0000-0001-6295-2005]

RETHINKING THE COMPETITIVE DEMOCRATIC MODEL OF JOSEPH SCHUMPETER IN THE CONTEXT OF PLURALISM

Research Article

Abstract

Austrian economist Joseph Alois Schumpeter claimed that the competitive sphere of free market economy is adaptable to democracy as he brought a principal approach towards the model in his work, *Capitalism, Socialism and Democracy*. He argued that competition would enhance the administrative quality and create a more pleasant society, mentioning the importance of free, fair and regular elections.

While Schumpeter's model of competitive democracy is adequate to make the actions of political power accountable to voting behaviour and lead to a more prolific election process, it is also inclined to subordinate the fundamental rights and freedoms as well as political realism. This work deals with these tendencies in the context of Lijphardian pluralism in order to take a critical approach towards the model.

Keywords: Arend Lijphart, pluralism, Joseph Schumpeter, competitive democracy.

GİRİŞ

Günümüzün demografik yapısı; hukuki, sosyolojik veya siyasal bir konsensüsün sağlanmasını olanaksız kılar. Modern toplumlarda demokratik faaliyetlere katılım gösteren birey sayısı ne mutlak bir beraberliği ne de kusursuz bir fikir birliğini sağlayacak kadar azdır. Bu nedenle, her demokrasinin bir kazananı ve bir kaybedeni vardır. Yargısal ve idari denetim mekanizmaları, elde edilen sonucun kaybedeni zedelemesine ve kazananı kontrolsüz bir şekilde güçlendirmesine engel olurlar.

“Anayasal demokrasi” olarak isimlendirilebilecek bu denge sağlanamadığı takdirde seçme ve seçilme hakkı, sivil toplum içerisinde cereyan eden sürekli bir rekabet alanına dönüşür. Oluşan bu rekabet alanı, iktidarı ele geçirme arzusunu toplumsallaştırır. Politikacıların yalnızca nicel bağlamda değerlendirilmeleri, devlet yönetiminin, tıpkı oy vermek gibi, istatistiksel bir başarı ölçeği hâline gelmesine sebep olur.

Demokratik rekabetin, en azından klasik liberal öğretilerde ekonomik bağlamı ile iddia edildiği kadarıyla, yönetim kalitesini yükselteceği ve politikacıların toplumu memnun etme kaygısını teşvik edeceği söylenebilir. Ne var ki, serbest piyasa ile özdeş nitelikler taşıyan bir seçim sonucunda iktidara gelen kişi ve toplulukların, bu konumlarını korumak için hukukun etrafından dolanmaları ve kamusal hizmetleri kontrolsüzce arttırarak ekonomik bir bunalıma sebep olmaları olasıdır. Zira, her ne kadar çoğu zaman kabullenmekten kaçınılsa da toplumsal yönelimlerin şekillenmesinde etkili olan tek unsur, algılanabilen paradigmadır. Kaynağını anayasadan alan hak ve özgürlüklerin büyük kısmı toplumsal farkındalıktan yoksundur. Örneğin, bir karayolunda, yeşillikler arasında yaptığımız keyifli bir yolculuk sırasında yaşama hakkımızı ve seyahat özgürlüğümüzü aynı anda kullanırız ve bütün bunları anayasal getiriler olarak değil, başarılı birer kamu hizmeti olarak algılamayı tercih ederiz. Böylece demokratik katılım, Habermasçı bir tabirle, “tartışma alanı olmaktan çıkarak gösteri alanı hâline gelir¹” (Habermas, 2018: 338).

Tıpkı Avusturyalı ekonomist Ludwig von Mises’in (1985: 47) liberalizmin kamu mülkiyetine yönelik tavrını mutlak bir “müdahaleci devlet” karşıtlığından ziyade özel mülkiyeti yüceltici bir sınırlama kaygısı olarak tanımlaması gibi, rekabetçi demokrasinin nihai amacı da siyasal iradenin manipüle edilmesi vasıtasıyla anayasal beklentilerin iktidar ereği lehine tüketilmesi olarak karşımıza

¹ Alman kuramcı Jürgen Habermas (2018: 338) parlamentoya katılan çıkar grupları arasındaki uzlaşma süreçlerinin, parlamentoyu kamusal akıldan uzaklaştıracağını ve parlamentonun çıkar gruplarının pazarlıkları sonucu alınan kararları hukuken tasdik etme mekanizması hâline geleceğini savunmuştu. Düşünürün kamusal dönüşüm perspektifi ile meydana getirdiği bu betimleme, parlamento dışında ortaya çıkan ve sivil toplumu içinde eriten siyasal katılım bakımından da geçerlidir. Günümüzün politik medya içeriğine hâkim olan konjonktürel taraflılığı; “ideolojik bir yakınlık” olarak değil, “çıkart grupları tarafından verilen talimatların dışavurumu” olarak tanımlamak daha isabetli olacaktır.

çıkılmaktadır². Yukarıda anılan “kaliteli yönetim” ve “toplumsal memnuniyet” kaygıları bu manipülasyonun unsurlarından ibarettir.

Ekonomist Joseph Schumpeter, liberal öğretinin serbest piyasa yaklaşımını siyasal sistemlere uyarlamıştır. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* isimli çalışmasında siyasal iktidarın serbest bir rekabet alanı içerisinde belirlenmesi gerektiğini öne süren Schumpeter; özgür, adil ve düzenli seçimlere büyük önem atfetmiştir. Yirminci yüzyılın ünlü siyaset bilimcilerinden Arend Lijphart ise özellikle Westminster Modeli ve türevlerinde görülen çoğunlukçu anlayışa karşı, alternatif bir uzlaşma kültürü üzerine kurguladığı çoğulcu demokrasiyi biçimlendirmiş ve demokratik rejimleri bu modelin unsurları bağlamında analiz etmiştir. Bu çalışmada, Joseph Schumpeter'in rekabetçi demokrasisine Arend Lijphart'ın çoğulcu demokrasisinde öngörülen unsurlar bağlamında eleştirel bir yaklaşım getirilecektir.

1. Joseph Schumpeter'in Rekabetçi Demokrasi Modeli

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, liberal ekonomi modelinin siyasal rejimlere uyarlanması, yeni keşfedilmiş bir yöntem değildi. Utilitarianist düşünür Jeremy Bentham, yasamanın yargı üzerinde minimal bir denetim yetkisine sahip olmasını, tıpkı devlet ile serbest piyasa arasındaki ilişki gibi, kabul edilebilir buluyor; yargıların kamu görevlisi olarak çalışmasının ise bireyci bir hukuk düzeninde çelişki yaratacağını düşünüyordu (Sabine, 2000: 89-90). On dokuzuncu yüzyılın İngiliz idealizmine Hegelyan bir yaklaşım getiren Thomas Hill Green ise (1861: 28) bireyin sahip olduğu hakların “gücün negatif algılanışından” ibaret olduğunu savunmuştu³.

Ne var ki akademide, bankacılık sektöründe ve hükûmette görev almış bir ekonomist olan Joseph Schumpeter'in, liberalizme dair bu sentezi daha rasyonel bir şekilde gözlemlemesi mümkün olmuştur.⁴ İki Dünya Savaşı arasındaki süreçte

² “Liberalizmin üretim araçlarının kamulaştırılmasına karşı çıktığını” ifade eden Ludwig von Mises (1985: 47-48), bu görüşünü aşağıdaki benzetme ile savunur: “Çoğu devletçinin öne sürdüğünün aksine, liberalizmin, sırf demiryollarının veya pamuk fabrikalarının kamu mülkiyetine tabi olmasına karşı çıktığından dolayı, devlete düşmanlık veya nefret beslediği düşüncesi mantıksızdır. Eğer birisi sülfürik asitten iyi bir el kremi yapılamayacağını söylüyorsa, bu, onun sülfürik aside düşmanlık beslediği anlamına gelmez. Bu kişi, yalnızca, sülfürik asidin kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin görüşlerini belirtmiştir.”

³ On dokuzuncu yüzyıl kamu hukukçularından Georg Jellinek'in günümüzde de geçerliliğini koruyan *statüler öğretisi* de bu görüş ile aynı doğrultudadır. Zira Jellinek, devletin müdahaleden ve ihlalden çekinmesi gereken hakları *negatif statü hakları* (*status libertatis*) olarak tanımlamıştır. (Kaboğlu, 2013: 40)

⁴ Viyana Üniversitesi'nde uzun süre akademisyenlik yapan Schumpeter, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, 1919'da kurulan Avusturya Cumhuriyeti'nin sosyalist kabinesinde kısa bir süre boyunca Maliye Bakanlığı görevini yürütmüştür. İktisatçı, 1921'de özel sektöre girerek Viyana'da bulunan Biedermann Bankası'nın genel

Avrupa’da yaygınlaşan totaliter yönelimlere ve Amerika Birleşik Devletleri’nin kurumsallaşmış demokrasisine şahit olan ekonomistin; kapitalizmin geleceğine, üretim araçlarının yönetimine, kamu gücünün özel teşebbüsler üzerindeki yetki alanına ve siyasal rejimlere ilişkin söyleyecek pek çok sözü olmuştur.

Siyasal iktidarın bilgelik ve adalet gibi karakteristik üstünlükler ile özdeşleştirilmesi, Niccolò Machiavelli’nin *Prens*’te öngördüğü realist otoriteryanizme dek, oldukça yaygın bir yöntemdir. Antik Yunan felsefesinde Platon ve Aristoteles, Roma döneminde Cicero, Doğu’da Farabî ve Anglosakson siyaset teorisinde John Locke, siyasal iktidarın adaletten kaynaklanan bir mutluluğu tesis etmesini amaç edinmişlerdir. İstikrarsız fakat çarpıcı bir şekilde somutlaşan bu demokrasi pratiği, 1789’da cereyan eden Fransız Devrimi’nin ve Alman düşünür Karl Marx’ın etkisiyle, klasik dönem düşünürlerinin ve ardıllarının tanımlamalarından uzaklaşmış ve tarihsel bir sınıf diyalektiğinin uğrağı hâline gelmiştir. Bu nedenle, modern dönemde, demokratikleşme süreçlerini ekonomik değişkenlerden bağımsız olarak incelemek olanaksızlaşmıştır.

Schumpeter, bu yeni metodolojiyi, serbest piyasa ekonomisini siyasal sisteme uyarlayarak gerçekleştirmiştir. Ekonomistin 1942 yılında yayımladığı *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (2003) isimli çalışmada bu uyarılmanın izlerini takip etmek mümkündür.

Schumpeter için rekabet, siyasal ve ekonomik anlamda birincil yönlendirici ve kural koyucudur. Örneğin, bir tacirin, yaşadığı yerde yerel sanayileşme yoluyla elde ettiği kâr dahi geçicidir ve oluşacak rekabet sonucunda yok olmaya mahkûmdur (Schumpeter, 1949: 174). Bu süreç, bir devletin demokratik yapısında da geçerlidir. Schumpeter (2003: 269-273), “rekabetçi demokrasi” olarak isimlendirilebilecek olan bu model bağlamında, klasik demokrasi anlayışında oluşabilecek sorunları incelemiş, bu sorunlara karşı aşağıdaki önerilerini geliştirmiştir.

Schumpeter’a göre, klasik demokrasilerin temeline oturtulan *toplumsal irade* ve *toplumsal mutluluk* kavramlarının tamamen demokratik bir rejime özgülenmesi mümkün olmayabilir. Bu nedenle, bu değerlerin ötesine geçebilmek ve demokrasinin kurumsal yapısını rekabetçi bir düzleme özgülemek gerekecektir. Schumpeter, liderliğin, toplumsal yönelimler bakımından belirleyici olduğunu ve demokratik bir rekabetin “liderlik” unsurunu kapsayarak bu yönelimleri daha sağlıklı bir şekilde somutlaştıracağını öne sürer. Ekonomiste göre demokrasinin yaratacağı sürekli ve düzenli rekabet ortamı, iktidarı ele geçirme yarışının demokratik olmayan unsurlar tarafından kesintiye uğratılmasına engel olacak; tıpkı serbest piyasa ekonomisinde olduğu gibi yasalar ve kamu gücü yoluyla denetlenecektir.

müdürlüğünü yapmış; yaşanan ekonomik kriz sonucu iflas ederek, özel yaşamındaki sorunların da etkisiyle Amerika Birleşik Devletleri’ne yerleşmiştir. (Senn, 2003: 149-150)

Schumpeter, liderliğin, toplumsal yönelimler bakımından belirleyici olduğunu ve demokratik bir rekabetin "liderlik" unsurunu kapsayarak bu yönelimleri daha sağlıklı bir şekilde somutlaştıracağını öne sürer. Ekonomiste göre demokrasinin yaratacağı sürekli ve düzenli rekabet ortamı, iktidarı ele geçirme yarışının demokratik olmayan unsurlar tarafından kesintiye uğratılmasına engel olacak; tıpkı serbest piyasa ekonomisinde olduğu gibi yasalar ve kamu gücü yoluyla denetlenecektir. Böylece *işsizler* veya *çiftçiler* gibi özgün talepleri bulunan toplumsal kesimler, kendi taleplerine attıkları değeri rekabetçi bir modelde daha keskin bir şekilde ortaya koyabileceklerdir.

Schumpeter, demokrasi ile bireysel özgürlükler arasındaki dengenin göz ardı edilmemesi gerektiğini öne sürerek, her toplumun en temel bireysel özgürlükleri dahi zaman zaman kısıtlayabildiğini veya gereğinden fazla yüceltebildiğini ifade eder. Ekonomiste göre, demokratik rekabet, her bireyin yönetime talip olabileceği bir siyasal durum ortaya çıkaracağından, en azından düşünce ve siyasal katılım özgürlüklerinin dengelenmesini sağlayacaktır.

Schumpeter'a göre, klasik demokrasilerin en büyük sorunlarından biri, çoğunluğun iradesinin belirleyici olmasının ihmal edilmesi ve azınlığın iradesinin demokraside ortaya çıkan bir "bozulma" olduğunun öne sürülmesidir. Demokratik rekabet, bu yanılgıya düşmeyecek, kurumsal niteliğini korumaya devam edecektir.

Teorilerini *modern bir elitizm* ile sentezleyen Schumpeter'in yaklaşımı, 20. yüzyılın başlarında büyük rağbet görmüş olsa da klasik demokrasilerin evrenselleşmiş bazı ilkelerini ihmal etmesi sebebiyle çokça eleştirilmiştir. Bu eleştirel yaklaşımları, 20. yüzyılın ve günümüzün önemli siyaset bilimcilerinden Arend Lijphart'ın *demokratik çoğulculuk* anlayışı ile birlikte değerlendirmekte fayda vardır.

2. Arend Lijphart'ın Çoğulculuk Modeli ve Rekabetçi Demokrasinin Eleştirisi

Hollandalı siyaset bilimci Arend Lijphart, belirlediği kistaslara dayanarak, otuz altı devleti karşılaştırmalı olarak analiz etmiş ve elde ettiği verileri *Demokrasi Modelleri* (2012) isimli eserde derlemiştir. Düşününürün bu eseri ve diğer çalışmalarından yapılacak temel çıkarım, "*demokratik çoğulculuk*" olarak adlandırılacak değerler bütünü'nün sistematikleştirilmesi ve temel hak ve özgürlükler bağlamında okunmasıdır.

Antik Yunan'dan Roma'ya, Fransız Devrimi'nden Westminster Modeli'ne dek tüm demokrasi anlayışlarında çoğunluğun veya *genel iradenin* üstünlüğüne rastlamak mümkündür (Uygun, 2010: 22-24). Buna rağmen; özellikle temel hak ve özgürlüklerin "*insan hakları*" adı altında somutlaşması, sivil toplumun siyasal durumu doğrudan etkilemeye yönelik talepkârlığı, *sosyal devlet* anlayışı ve azınlığın ihmal edilmesi sebebiyle ortaya çıkan kamusal uyuşmazlıklar, demokratikleşme sürecinin farklı bir arayış dahilinde gerçekleşmesini zorunlu kılmıştır. Gerçekten, kim tarafından yöneteceğine yönelik iradesini

somutlaştıramayan azınlıkların devlet nezdindeki temsili, demokrasinin çözüm üretmesi gereken bir çıkmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arend Lijphart (2012: 47), yukarıda belirtilen değerleri, Amerikalı siyaset bilimci Robert Alan Dahl'ın kavramsallaştırmasını da kullanarak, kendi yaklaşımına uyarlamış ve *çoğunluğun totaliterleşmesi* olarak vurguladığı tehlikeye karşı sekiz önlemden söz etmiştir:

“(1) Seçme hakkı, (2) seçilme hakkı, (3) siyasetçilerin oy ve destek için rekabet etme hakkı, (4) serbest ve adil seçimler, (5) örgütlenme özgürlüğü, (6) ifade özgürlüğü, (7) bilgiye farklı yollardan erişim, (8) oyların ve diğer yönelimsel dışavurumların kamu politikalarına yansımaları sağlayan kurumların varlığı.”

Lijphart'a (1977: 25) göre, katılımcı ve çoğulcu bir demokrasiden söz edilebilmesi için, her görüşten ve toplumsal kesimden birçok politikacının bir araya geldiği *koalitif* bir siyasal ortamın varlığı gereklidir. Bu politikacılar, temsil ettikleri toplumsal kesimlerin taleplerini ve düşüncelerini demokratik kurumlarda ifade edecekler ve somutlaştıracaklardır (Lijphart, 1977: 53).

Yukarıda belirtildiği üzere, Schumpeter'in demokrasi modelinde, siyasal rekabet *birincil unsur* olarak değerlendirilmekte ve demokrasiye ilişkin tüm değerler siyasal rekabetin sürekliliği doğrultusunda tanımlanmaktadır. Çoğulcu demokraside ise siyasetçiler arasındaki rekabet ortamı *ikincildir*. Temel hak ve özgürlüklerin, sivil toplumun ve azınlıkların temsiline güvence altına alınması, çoğulcu bir toplum için, rekabete göre daha büyük bir önem taşır.

Schumpeter, klasik demokrasilerin çıkmazlarını aşmak için çaba göstermiş, bu çabası, klasik demokrasilere özgü pek çok değerden vazgeçmesine sebep olmuştur. Demokratik rekabetin, tıpkı serbest piyasa ekonomisi gibi, yasal denetime tabi olarak düzenli ve adil bir şekilde sürdürülmesi olumlu bir gelişme teşkil edebilir; fakat bu modelde azınlıkların nasıl konumlandırılacağı, toplumun *dışladığı* grupların demokratik sürece ne ölçüde katılabileceği tartışmalıdır. Lijphart'ın çoğulculuğunda bu sorun parlamenter koalisyonlar ve fikir alışverişleri ile aşılmıştır. Fakat Schumpeter, genel irade ve temel hak ve özgürlükleri klasik demokrasilerin illüzyonu olarak görmekten öteye gitmemiştir.

Schumpeter'a göre rekabet, yönetim kalitesini de kaçınılmaz olarak yükseltecektir; zira bir siyasetçi iktidarda kalmak için toplumu memnun etmek zorundadır. Lijphart bu noktada da Schumpeter'dan ayrışır; zira Schumpeter'ın yaklaşımında yasal gereklilikler yalnızca seçimlerde, yani demokratik rekabeti tesis eden yönelimsel dışavurumlarda ortaya çıkarken, demokratik çoğulculukta temel hak ve özgürlüklerin sahip olduğu yasal güvenceler siyasal faaliyetlere tanınanlardan çok daha geniştir. Çoğulcu toplumlarda rekabet, toplumun her kesiminin kendi düşüncelerini ve taleplerini ifade edebileceği bir ortam kurması için bir araçtan ibarettir.

SONUÇ

Joseph Alois Schumpeter'in demokrasiye getirdiği rekabetçi bakış açısı, oldukça özgün ve çarpıcıdır. Ne var ki, doğrudan rekabet ortamına özgülenmiş bir rejimin demokratikliği seçim sonuçları ve siyasetçilerin propaganda kabiliyetleri ile sınırlı kalacaktır. Ekonomistin vurguladığı klasik demokrasilerdeki totaliterleşme tehlikesi, rekabetçi demokrasilerde daha fazladır; zira siyasetçilerin amacı yönetim kalitesini toplumsal beklentiler ile denkleştirmek olduğuna göre, bu amacın yöntemi (seçimlerin serbestliğine, düzenliliğine ve adilliğine müdahale etmeksizin) totaliter bir nitelik taşısa dahi toplum tarafından kabul görebilir ve totaliter siyasetçi iktidarda kalabilir.

Oysa ki Giriş bölümünde de vurgulandığı üzere demokrasiden toplumun tamamının taleplerini karşılamasını beklemek makul değildir. Önemli olan, iradesini yönetime doğrudan aktaramayan bireylerin dahi demokratik getirilerden faydalanmalarını sağlamak; böylece toplumsal refahı, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını ve siyasal katılımı etkin kılmaktır. Tüm bu değerleri yalnızca klasik demokrasi anlayışlarında önem verildiği için ihmal etmek, demokrasiyi tıpkı serbest piyasa ekonomisindeki kamu yararı yaklaşımı gibi sürekli bir araçsallaşmaya götürebilir.

Arend Lijphart'ın öngördüğü modelde ise temel sorun, uygulanabilirlik olarak karşımıza çıkar. Hollandalı siyaset bilimcinin sistematikleştirdiği koalisit siyaset rejim yerini ideolojik bir tahammülsüzlüğe bıraktığında, tüm düzenin tepeden inme bir biçimde yok olması büyük bir tehlike teşkil etmektedir. Bu nedenle hukukun üstünlüğü, ayrımcılık yasağı ve laiklik gibi temel değerlerin çok sıkı bir yasal denetim yoluyla güvence altına alınması ve sürekli kılınması gerekir. Buna karşın Lijphart, Robert Dahl'dan esinlendiği yaklaşımı ile ideal olmasa da ideale yakın bir demokratikleşme modeli ortaya koymuş ve bu modeli çeşitli devletlerde deneyimleyip veri elde etmeyi başarmıştır.

Tüm bu açıklamalar bağlamında demokrasi, yüzyıllardır tartışılan ve insan haklarıyla bağdaşımı sürdükçe tartışılmaya devam edilecek bir diyalektiğin nesnesidir. Schumpeter ve Lijphart'ın modelleri de bu diyalektiğe özgün katkıları sunmuşlar ve demokratikleşmeyi amaçlayan devletlere sui generis seçenekler yaratmışlardır.

KAYNAKÇA

- Green, Thomas Hill. (1861). *Lecture on Liberal Legislation and Freedom of Contract*, Oxford: Slatery & Rose.
- Habermas, Jürgen. (2018). *Kamusalın Yapısal Dönüşümü* (Çev. Tanıl Bora & Mithat Sancar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaboğlu, İbrahim. (2013). *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, Ankara: İmge Yayınları.
- Lijphart, Arend. (1977). *Democracy in Plural Societies*, New Haven & London: Yale University Press.

- Lijphart, Arend. (2012). *Patterns of Democracy*, New Haven & London: Yale University Press.
- Sabine, George. (2000). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi* (Çev. Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Schumpeter, Joseph. (1949). *The Theory of Economic Development*, London: Routledge.
- Schumpeter, Joseph. (2003). *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Routledge.
- Senn, Peter. (2003). "The Influence of Schumpeter's German Writings on the Mainstream Economic Literature in English" in *Joseph Alois Schumpeter: Entrepreneurship, Style and Vision* (Ed. Jürgen Backhaus), Germany: Springer.
- Uygun, Oktay. (2010). "Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri: İki Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi" içinde *Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı* (Der. Ece Göztepe), Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Von Mises, Ludwig. (1985). *Liberalism in the Classic Tradition*, California & New York: Cobden & The Foundation for Economic Education.